

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ג

שם השיעור – "כשיהודה המקבי קרא תנ"ך"

שם המרצה – אלקנה שרלו (elkansh@gmail.com)

1. הרב סולובייציק (אדם וביתו, עמ' 25-26):

בכוונתי לעורר את מודעותנו לכך שהתנ"ך איננו רק ספר של העבר. הוא הרבה יותר מכך: הוא ספר ההווה והעתיד גם יחד. בכל הזמנים, בכל התקופות, בשעות של משבר ובימים של הצלחה, מצא האדם בספר הספרים ביטוי מלא לבעיותיו ולדאגותיו. בצער עליו לקבוע, כי יהודים רבים אינם פונים אל התנ"ך בבקשת הדרכה, והריהם מתעלמים לגמרי מן המסר הרוחני של ספר זה, אשר אי אפשר היום לאדם בלעדיו... הפן הנפלא ביותר של התנ"ך הוא תפיסת עולמו והשקפתו הרוחנית על האדם ועל העולם גם יחד. התנ"ך נותן את דעתו על הטרגדיה האנושית והצלחותיה, על הסתירות שבקיום האנושי, על קטנות האדם ועל גדלותו, על ייעודה של החברה היהודית, על דירוג ערכיה הרוחניים, על ניצחונותיה וכשלונותיה, על דרכה הנפתלת המיוסרת והלולינית, על נפילתה ועלייתה, על תקוותיה וייאוש... תוך עיון בגיבורי התנ"ך אני עומד על בעיותי ושאלותי הבעורות, על חששותי ופחדים המדאיבים, על תקוותי ושאיפותי מלאות ההשראה. מציאת עצמך באדם של התנ"ך היא חוויה מלהיבה. היא מחזקת את רוחו של האדם ומרגיעתו מדאגותיו. זו מודעות גואלת ומרוממת רוח.

2. אסף ענברי ("לקראת ספרות עברית"):

לספרות העברית יש מהות משלה. הספרות העברית, בגרעין מהותה, היא סיפורת-פעולה היסטורית-לאומית. כלומר, סיפורת המושתתת על תפישת הזמן כהיסטוריה, על תפישת האדם כחלק מלאום, ועל תפישת המציאות כסדרה של פעולות. הסיפורת, כהכרעה תרבותית, היא חידוש של התנ"ך. הכרעה מהפכנית זו הייתה חלק בלתי נפרד מן המהפכה המונותיאיסטית של התרבות העברית. בניגוד לכתביהן של שאר תרבויות העת העתיקה, התנ"ך לא יכול היה להיכתב, ברובו, אלא כסיפורת. ה"מסר" שלו הוא סיפור; צורתו משקפת את תוכנו. באותם אירועים מיוחדים המהווים יחדיו את מה שאנו מכנים "ההיסטוריה" - מתגלה רצונו של האל. מעורבותו של האל המקראי בעולם היא עלילה; היא שורת ביצועיו כריבון, הן בגילומיהם הארציים-פוליטיים כ"שכר ועונש", והן בגילומיהם הנסיים כ"אותות ומופתים". התנ"ך הוא ספרות ולא ספר היסטוריה, משום שהוא אינו עוסק בעובדות אלא בערכים. ספר היסטוריה נועד להשכיל את הקורא; התנ"ך נועד לחנך. ספר היסטוריה נועד לשחזר פיסת-עבר; התנ"ך נועד לעצב עתיד. ספר היסטוריה דן במצוי; התנ"ך - בראוי. עצם העובדה שהתנ"ך נפתח בדיווח על "אירועים" מיתיים שאינם מציעים עצמם כלל לאישוש אמפירי (בריאת העולם, סיפור גן העדן, קין והבל, הנפילים), וש"אירועים" אלה נשזרים על אותו חוט עלילתי שעליו מושחלים, בהמשך, אירועים היסטוריים-ריאליים (הפילוג בין יהודה וישראל, כיבוש ירושלים בידי נבוכדנצר או הצהרת כורש), מכריזה במופגן על כך שהמישור העובדתי, התיעודי, איננו מישור-המשמעות של הסיפור. תכליתו - תכלית של כל יצירת אמנות - איננה אינפורמטיבית אלא רוחנית, ערכית, אסתטית ורגשית. את התכנים ההיסטוריים-לאומיים של התנ"ך, המגולמים בדמויות חדורות-שליחות, אפשר לספר רק על ידי דיווח שוטף על מעשיהן של דמויות אלו. הסיפורת המקראית היא, לכן, סיפורת פעולה.

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ג

3. פרופ' ישראל פינקלשטיין:

משפחת פינקלשטיין מתל-אביב תסב בשבוע הבא אל שולחן הסדר ותראה את עצמה כאילו היא יצאה ממצרים. "כשאנחנו יושבים בליל הסדר וקוראים את ההגדה, אנחנו מתייחסים אליה כאל היסטוריה גמורה", מספר הארכיאולוג פרופ' ישראל פינקלשטיין, "כי מבחינת תרבות וזהות זה מה שצריך לעשות. בליל הסדר אין ביקורת. היא תחכה לשאר ימות השנה. התנ"ך רלבנטי בתור ערש תרבותנו וערש תרבות המערב, בלי קשר לשאלה אם הוא היסטורי. זה הטקסט המכונן של תרבותנו, ויש בו מימד רוחני ואמוני, ומרכיב זהותי חזק ביותר. וכמובן הוא מרתק ומסעיר. גם אם התנ"ך מייצג באופן ריאלי רק את המאורות השביעית עד החמישית לפני הספירה, השנים של ממלכת יהודה בצל האימפריה האשורית, של גלות בבל ושל שיבת ציון, הוא עדיין מלהיב באותה מידה. ערכו של הטקסט לא נמדד רק על פי הדיוק ההיסטורי שלו".

(ו"יאמר, ויען": השפעת התגליות הארכיאולוגיות החדשות על פולמוס האמינות ההיסטורית של המקרא, צור ארליך, 'דיוקן' - מקור ראשון י"א בניסן תש"ע, 26.3.2010)

4. על ספר מקבים א', ועל הזיקה שלו לתנ"ך:

← ספר מקבים א' נכתב בעברית ונוסח זה שלו אבד, אך שרד בתרגומו ליוונית. שם מחברו אינו ידוע, אך ניכר בחיבורו שהיה היסטוריון מיומן בן-בית במורשתו ההיסטוריוגרפית המקראית, אך גם חי ופועל בהשפעת רוחות הזמן של ימיו. הוא היה מעריץ של משפחת מתתיהו החשמונאי, מקורב אליה ומסייע בידי בניה המושלים ביהודה. כתיבת הספר מתוארכת לתחילת המחצית השנייה של המאה השנייה לפנה"ס.

← ספר מקבים א' קרוב מבחינה ספרותית והיסטוריוגרפית לספרים ההיסטוריים שבתנ"ך, שרובם מרוכזים בחלק המכונה נביאים ראשונים... מהשפעת המקרא על מק"א אפשר ללמוד שחינוכו ורקעו התרבותי של המחבר נטועים בתנ"ך ובספריו ההיסטוריים ואלה היו שגורים בפיו, וכי ציבור הקוראים שלו נועד החיבור היה גם הוא רגיל לדרך הסיפור המקראי, ונכון לקלוט אותו... מחבר מק"א נותן ביטוי להשקפה שהא-ל שולט במהלך ההיסטוריה ובמיוחד שגורל עם ישראל תלוי בא-לוהים והוא החורף גורלם של הקרבות. בכך אין הוא רחוק משקפת מחברי ספרי נביאים ראשונים, הרואים את האלוהות כמי שפועלת בהיסטוריה בלא שפעילותה תתגלה בעליל במהלך האירועים. מכאן תחושת הקורא במק"א שלפניו הרצאה היסטורית, שעל במתה פועלים בני אדם שהם השחקנים הראשיים המוצגים בידי המחבר, אע"פ שמאחורי הקלעים שולט בנעשה "במא"י אלוהי בלתי נראה. קו דימיון אחר בין מק"א לספרי נביאים ראשונים הוא העמדת עם ישראל במרכז ההתרחשויות ההיסטוריות... דרך כתיבה זו של מק"א אינה בבחינת יצירת יש מאין, אלא כתיבה ששורשיה במסורת ההיסטוריוגרפיה היהודית כפי שהיא מוכרת לנו בספרי נביאים ראשונים... מק"א אינו דן בתקופת המקרא ואינו משכתב אותה (כפי שעושים ספרים חיצוניים אחרים) אלא מתייחס אליה כאל תקופה "קלאסית" או "קנונית", כלומר כאל חטיבה היסטורית וספרותית שכבר גובשה ומהווה מופת לחברה בת זמנו. הסיפורים הם עבורו מ"נכסי צאן הברזל" של המסורת ההיסטורית היהודית. מחבר מק"א עומד מחוץ למסורת זו, מחקה אותה ומושפע ממנה, ואין הוא מבקש לעצב אותה מחדש... אפשר להציבו כממשיך את רצף הכתיבה ההיסטורית היהודית-העברית מנביאים ראשונים דרך עזרא ונחמיה עד לזמנו.

(ספר מקבים א', פרופ' אוריאל רפפורט, סדרת הספרים: בין מקרא למשנה, יד יצחק בן צבי, עמוד פתיחה ועמ' 26-27)

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ג

5. מתוך ספר מקבים א' (בתרגום פרופ' אוריאל רפפורט):

א – צוואת מתיתיה לבניו: ויקרבו ימי מתיתיה למות ויאמר לבניו: ... עתה בנים קנאו לתורה ותנו את נפשותיכם על ברית אבותינו. זכרו מעשי אבות אשר עשו בדורותם, ולקחתם כבוד גדול ושם עולם. אברהם הלא בניסיון נמצא נאמן ותחשב לו צדקה. יוסף בעת צרתו שמר מצווה ויהי אדון למצרים. פנחס אבינו בקנאו קנאה לקח ברית כהונת עולם. יהושע במלאות דבר היה שופט בישראל. כלב בהעידו בקהל לקח נחלת הארץ. דוד בחסדו נחל כיסא מלכות לעולם. אליהו בקנאו קנאת תורה עלה לשמים. חנניה מישאל ועזריה מאמינים מילטו מלהבה. דניאל בתומו ניצל מפי אריות. וכן בינו דור ודור כי כל החוסים בו לא יכשלו... ואתם קרבו אליכם את כל עושי התורה ונקמו נקמת עמכם. גמלו גמול לגויים והשיבו אל מצוות התורה. ויברך אותם ויבאסוף אל אבותיו. (פרק ב', 49-69)

ב – קרב נגד סירון במעלה בית חורון – "ויקרב (סירון) עד מעלה בית חורון, ויצא יהודה לקראתו במעט אנשים. וכאשר ראו את המחנה הבא לקראתם ויאמרו ליהודה: איך נוכל אנחנו המעטים להלחם בהמון עצום כזה, ואנחנו כלה כוחנו כי לא אכלנו היום. ויאמר יהודה נקל הוא להסגיר רבים ביד מעטים, ואין הבדל (תרגום אחר - מעצור) לפני השמים להושיע ברבים או במעטים. כי לא ברוב חיל הוא ניצחון במלחמה כי אם מן השמים הכוח. והם באים עלינו ברב גאווה ופשע להשמיד אותנו ואת נשינו ואת טפנו, ואנחנו נלחמים על נפשותינו ועל חוקינו, והוא הא-לוהים יגוף אותם מלפנינו ואתם אל תיראו מפניהם. ויהי ככלותו לדבר וישתער עליהם פתאום וינגף סירון ומחנהו לפניו. (פרק ג', 16-23)

ג – קרב נגד גורגיאס באמאוס – (אירוע מתגלגל, שכלל בתחילה תפילה במצפה "כי מקום תפילה היה במצפה לפנים לישראל", צום, קריאת תורה, תיקון מצוות המקדש, תקיעת חצוצרות, מינוי שרים, "ויאמר יהודה לבוני בתים ולמארשי נשים ולנוטרי כרמים וליראים לשוב איש לביתו על פי התורה". פרק ג', 38-56). ויאמר יהודה: התאזרו והיו לבני חיל, והייתם נכונים לבוקר למלחמה בגויים האלה, אשר נאספו עלינו להשמיד אותנו ואת מקדשנו. כי טוב לנו למות במלחמה מאשר לראות ברעות עמנו ומקדשנו, וכאשר יהיה הרצון בשמים כן יעשה... ויאמר יהודה לאנשים אשר עמו: אל תיראו מפני המונם ומפני עברתם אל תחתו. זכרו איך נושעו אבותינו בים סוף כאשר רדף אחריהם פרעה בחיל. ועתה נצעק אל השמים אם ירצה בנו ואם יזכור ברית אבותינו ויכה את המחנה הזה לפנינו היום. וידעו כל הגויים כי יש גואל ומושיע לישראל... ובשובם שרו והיללו את השמים כי טוב כי לעולם חסדו. ותהי תשועה גדולה בישראל ביום ההוא. (פרק ג', 58 - פרק ד', 25)

ד – קרב נגד ליסיאס בבית צור – וירא את המחנה החזק ויתפלל ויאמר: ברוך אתה מושיע ישראל השובר עברת הגיבור ביד עבדך דוד, ותיתן מחנה פלשתים בידי יונתן בן שאול ונושא כליו. הסגר את המחנה הזה ביד עמך ישראל ויבושו בחילם ובפרשיהם. תן להם פחד וכלה חוזק חילם וימוטו בשברם. הפילם בחרב אוהביך ויהללך כל יודעי שמך בתהילות. ויתגרו ויפלו ממחנה ליסיאס... (פרק ד', 30-34)

[בקרבנות ההמשך של יהודה המקבי במרחבי הארץ, פרק ה', נמצאים ביטויים מקראיים רבים נוספים – שימו לב למשל: "ויאמר טימותיאוס לראשי צבאו כאשר קרב יהודה ומחנהו אל נחל המים, אם יעבור אלינו ראשון לא נוכל לעמוד נגדו כי יכול יוכל לנו, ואם יירא ויחנה מעבר לנחל נעבור אליו ונוכל לו"]

ה – קרב נגד ניקנור בחדשה – ויתפלל יהודה ויאמר כאשר אנשי המלך חרפוך יצא מלאכן ויך בהם מאה ושמונים וחמישה אלף, כך הכה את המחנה הזה לפנינו היום, וידעו הנשואים כי רעה דיבר נגד מקדשך ושפוט אותנו כרשעתנו. ויאסרו המחנות מלחמה בשלושה עשר לחודש אדר וינגף מחנה ניקנור... (פרק ז', 40-43)

ימי עיון בתנ"ך תשפ"ג

ציטוט 1 ממקבים ב' על הקרב מול ניקנור : "ואילו המקבי האמין בלא הרף ובמלוא התקווה שיומצא סיוע מאת האדון, והוא עודד את אלה אשר עמו לא לפחד מפלישת העמים, אלא להחזיק בדעתם את מעשי העזרה שנעשו להם בעבר מן השמים, וגם כעת לצפות לניצחון אשר יהיה להם מאת המושל בכל. ובהרגיעו אותם מתוך התורה והנביאים... ואת כל אחד מהם הוא חימש לא בביטחון הנשען על מגינים ורמחים כי אם בעידוד הנשען על המילים הטובות..."

(ספר מקבים ב', פרופ' דניאל שוורץ, סדרת הספרים: בין מקרא למשנה, יד יצחק בן צבי, עמ' 275-276, פרק ט"ו, ח-יא)

6. שוב מהמבוא של פרופ' אוריאל רפפורט לספר מקבים א' :

לפי השקפת מחבר מק"א מתערב הא-ל במהלך האירועים ההיסטוריים, ובייחוד מודגש הדבר באירועים הצבאיים, התופסים מקום מרכזי במק"א. ההכרעה בקרב היא בידי הא-ל, אולם אין היא בדרך הנס, אלא עומדת ברקע הפעילות האנושית המתרחשת בדרך הטבע. הכרעת הא-ל באה באמצעות הלוחמים שהוא רוצה בניצחונם. היא מתממשת באמצעות הכח והגבורה שהוא נוטע בהם. לפנינו אפוא מיזוג של דטרמניזם (תוצאת הקרב נתונה בידי הא-ל) ושל תביעה מן האדם לפעול בעצמו. באמצעות פעולתו של האדם מתאפשר מימוש כוונתו של הא-ל. השקפה זו דומה להשקפת ההיסטוריוגרפיה המקראית כפי שהיא מתבטאת בספרי נביאים ראשונים. לאירועים השונים המסופרים בעיקר בספר שופטים ובספרי שמואל מיוחסים שני כוחות סיבתיים. האחד גבורת האישיות המקראית, והאחר רצון הא-ל הקובע את תוצאת האירוע ההיסטורי. כך העלו המחברים הללו את "הסיבתיות הכפולה" הזאת כהסבר להכרעות ההיסטוריות שנפלו. בהשקפה זו יש קרבה בין מחבר מק"א לבין מחברי שופטים ושמואל.

הסיבתיות הכפולה אומצה גם בידי חסידי "הפילוסופיה הרביעית" - הסיקאריים, תנועה שקמה תחת שלטון רומא. יוסף בן מתתיהו מנסח השקפה זו במילים אלו: "וגם הא-לוהות לא תסייע להם להצליח, אלא אם כן ישתתפו בביצוע החלטותיהם". השקפה זו הייתה מהותית אצל הפילוסופיה הרביעית, שכן הייתה זו תנועת מרי אקטיביסטית. הכרה בבלעדיות ישועת הא-ל הייתה עשויה להיות פתח לפסיביות ולחוסר מעש, ואילו שילובה עם חשיבות גבורת האדם ומאבקו להשגת מטרותיו העניקה לה אידיאולוגיה שהלמה את מטרותיה.

כמובן שיש הבדל מהותי בין הסיבתיות הכפולה לבין שילוב מעורבות הא-ל בהיסטוריה והתביעה מן האדם לפעול בעצמו - בכך שההשקפה הראשונה היא הסבר לאחר מעשה למה שכבר התרחש בהיסטוריה, ואילו השקפת הפילוסופיה הרביעית מכוונת לעתיד שבו נדרשות ההכרעה הא-לוהית עם הפעולה האנושית כדי להשיג את התוצאה המקווה. אבל אם נבחן השקפות אלו מחוץ למימד הזמן, הרי שתיהן מניחות שהן הכח הא-לוהי והן ההשתתפות האנושית פעילים בהיסטוריה. ייתכן אף שיש רציפות בין השקפות מחבר מק"א והשקפות הנהגת מרד המקבים כבר בראשיתו לבין השקפות המצדדים במרד ברומא, שראו בחירות משלטון זר צו דתי מחייב בפועל ולא משאלת לב בלבד. (עמ' 52-53).

← היכן ממוקמת הציונות בכלל - והדתית בייחוד - אל מול העולה מלימודנו?